

Antoni Rita és Gál Attila

**„A ROMANTIKÁNAK NINCS VÉGE,
ELVÁGYÓDÓK MINDIG LESZNEK”¹
– A SZUBKULTÚRA-KUTATÁS ÚJ ÚTJAI
ÉS A MAI MAGYAR GOTH SZÍNTÉR –**

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a magyarországi goth(ic) szubkultúra jellemző vonásait mutatjuk be egy 2009 nyarán történt kérdőíves lekérdezés alapján. A vizsgálatban olyan fiatalokat kérdeztünk identitásukról, a szubkultúrához való viszonyukról, a goth szubkultúra sajátos tartalmáról és értékeiről, akik vagy a szubkultúra tagjaiként határozzák meg magukat, vagy egyéb módon kötődnek a színtérhez. Kérdésfeltevéseinkben és kutatási módszerünkben egy olyan (fenomenológiai) kutatási hagyományra támaszkodunk, amely a szubkultúrákkal kapcsolatos kulturális tényezőket vizsgálja, és amelyben nagy hangsúlyt kapnak a tagok személyes (szabad) megnyilatkozásai.

1. A SZUBKULTÚRÁK VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI

A társadalomtudományban az 1950-es évek közepétől kezdve használatos a *szubkultúra* kifejezés. Megjelenése óta a fogalom sorozatos jelentésváltozásokon ment keresztül. Az alábbiakban bemutatunk néhány olyan jelentésváltozatot, amelyek meghatározzák a szubkultúra-kutatások magyar nyelven elérhető irodalmát. Összefoglalásunkban empirikus kutatási eredményeket is bemutató tanulmányokra és tanulmánykötetekre támaszkodtunk.

Először Albert K. Cohen (1955) alkalmazta először az említett kifejezést. Cohen szerint az egyén társadalmi beágyazottsága döntően hat cselekvéseire. Az egyén a felmerült, meg nem oldható problémákkal való megküzdés érdekében olyan társakat keres, akiknek hasonló gondjuk támadt, ez elvezethet a szubkultúrák kialakulásához: „Új kultúraformák felmerülésének döntő feltétele hasonló alkalmazkodási problémákkal küszködő több olyan cselekvő személy létezése, akik tényleges interakcióban állnak egymással” (Cohen 1969, 273) Cohen szerint a szubkulturális csoportba tartozás normaszegést, a kanonizált társadalmi értékekkel szembeni devianciát jelent.

Cohen felfogásának jelentős hatása volt a magyar nyelvű szakirodalomban alkalmazott szubkultúra-felfogásokra és az empirikus kutatások módszertanára. Az 1980-as évek meghatározó szubkultúra-kutatója Rácz József ennek nyomán

¹ Ultraturul, 31F

határozott meg szubkulturális csoportokat. Rác József kutatásaiban jellemző a szubkultúrák leírását célzó közelítés és a társadalom egészével való kapcsolatukat vizsgáló kérdésfeltevés (Rác 1984, Rác 1990, Rác 1995). Az ehhez kapcsolódó kutatási módszer a megfigyelés és a résztvevő megfigyelés. A kutatások szemléleti és módszertani érvényességét jelzi, hogy még a 2000-es években is található olyan tanulmány, amely részben devianciaként határozza meg a szubkulturális csoportokat (például Piczil).

Az *Ifjúsági „szubkultúrák” (Magyarországon és Erdélyben)* című tanulmánykötet (Szapu (2004) szerzői a kutatás új útját választották. Csoportképző erőként a vizsgált fiatalok által kedvelt populáris vagy könnyűzenei stílusokat határozták meg. Ennek a megközelítésnek az indoklását Szapu Magda a következőképpen fogalmazza meg:

„A zene egyéni választás kérdése, melyet számos tényező befolyásol, többek között a fiatal neme és életkora, műveltségi szintje, lakóhelytípusa és családi háttere, baráti, partneri kapcsolatai, iskolatípusa, s mindez hat a gondolkodásra, a táncstílusra, az üdvözlési formákra és a viselkedésre” (Szapu 2004a, 15).

Noha az empirikus kutatás eredményei több ponton bizonytalanok (például nem világos a stílusok elkülönítésének módszertani háttere, és a felsorolt irányzatok nem mindig tükrözik a szubkultúrák mai képét), a kötet szerzői jelzik: a szubkultúrák szerveződésének vizsgálatában a kulturális háttér figyelembe vétele is érvényes kiindulópont.

Újító törekvés jellemzi a *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról* (Jakab – Keszeg) című tanulmánykötetet. A szemléletbeli különbség egyik jele, hogy a kötet tanulmányai a szubkultúrákat a társadalom egészén belül vizsgálják, nem kizárólag ifjúságszociológiai közelítésben. Az empirikus kutatásokat megelőző bevezetőben Keszeg Vilmos érinti a szubkultúra definiálásának problémáját. Felfogása szerint:

„a szubkultúra egy társadalom átfogó kultúráján belül, a sajátos habitus, normák alapján elkülönülő kulturális egység. Jellegzetes formái 1. a területi (regionális) kultúrák, 2. az etnikai csoportok kultúrája, 3. a vallási kisebbségek kultúrái, 4. a generációs kultúrák, 5. a nemek kultúrája, 6. a társadalmi osztályok, rétegek, csoportok kultúrája” (Keszeg Vilmos, 9).

E megközelítés alapján, melyet a szerző „tágra nyitott definíciós háló”-nak nevez (Keszeg Vilmos 2007, 10), a legkülönbözőbb csoportok is kapcsolatba hozhatók a kultúra vagy a szubkultúra fogalmával. Bizonyos esetekben (pl. *Firkás város. A firkálás és terei Kolozsváron* (Jakab), *Szomorú száműzöttek a szerelem tündérm kertjeiben. A két világháború közötti kolozsvári prostituáltak (szub)kultu-*

rális konstrukcióiról. (Bokor), *Az elitek szubkultúrája* (Keszeg Anna), *A koldulás (szub) kultúrája* (Szöcsné) a csoportok esetlegessége, spontán szerveződése miatt kétségesnek tűnik ezeket a csoportokat egy egységben kezelni.

A kiszélesített szubkultúra-felfogás egyszerre mind a kutatási módszerek újabb lehetőségei előtt nyit utat. Ez az újdonság a történeti nézőpont alkalmazása: a kötet felveti annak a lehetőségét, hogy a folyamatosan változó társadalomban a szubkultúrákat is folyamatosan változó csoportosulásoknak tekintsük. Ebből a közelítésből kiemelendő Ilyés Sándor: *Történeti csoportkultúrák Kolozsváron a 20. században. Források és értelmezések* (Ilyés), illetve Bokor Zsuzsa imént említett tanulmánya.

Véleményünk szerint a szubkultúrákhoz való közelítések bemutatásában kiemelendő Paul Hodkinson (Hodkinson 2002) felfogása. A kutató szerint a szubkultúrák bemutatásának és a belső törvényszerűségek új elméleti keretének meghatározásában a kulturális jellemzőket kell elsősorban figyelembe venni. Az elmélet újdonsága, hogy a szubkultúra tagjainak értékítéletéből, azok vizsgálatával bomlik ki a szubkultúra sajátos világa, nem pedig egy külső nézőpont alapján. Ez a belső nézőpont azt is jelenti, hogy egy szubkultúra értelmezése kikerüli azokat az értelmezési zsákutcákat, amely egy plurális értékrendű társadalomban világosak: nem a deviancia, lázadás, normaszegés szempontjából közelít.

A szerző négy elemet sorol fel egy szubkultúra kulturális alapjainak, háttérének megvilágításához. Az első jellemzőt következetesen megvalósuló jellegzetességnek nevezi („consistent distinctiveness”, Hodkinson 2002, 65): a külsőségek (öltözködés, életmód, szokások), hitek, hiedelmek, a szubkultúrát támogató filozófiái és elméleti háttér egy adott időben viszonylagos egységet mutató összessége.

A második a közös identitás, melynek jellemzőit az *Insiders and outsiders* című fejezetben pontosítja (Hodkinson 2002, 65–84.). A tagoknak azonosulás-tudattal kell rendelkezniük annak a közösségi kultúrának az irányában, amelyben maguk is részt vesznek, sőt, bizonyos keretek között maguk is alakítják azt.

A harmadik az előzővel szoros kapcsolatban áll, sőt, a két tényező feltételezi egymás létét. Ez az elkötelezettség, amely értelmében a résztvevők a szabadidejük eltöltésének jelentős részét, társas kapcsolatainak szintén markáns hányadát a szubkultúra köré szervezik: rendezvényekre járnak, közös programokat szerveznek (*Events, Friendships and Commitment* című fejezet, Hodkinson 2002., 85–104.). A szerző ugyanitt bemutatja, hogyan kerül be valaki a szubkulturális közösségbe, hogyan válik taggá, és a közösség milyen jutalmakon keresztül jelzi a befogadást.

A negyedik fő tényező a kulturális autonómia. Ez a szerző meghatározása szerint a tömegmédiától és a fő kereskedelmi csatornáktól való függetlenség. A szubkultúrák rendelkeznek a kommunikáció, a rendezvények, a kulturális termelés révén a kulturális terjesztés hálózatával, csatornáival. Ezek mintegy biztosítják, hogy a szubkultúra a tömegmédiától, a hagyományos kereskedelmi hálózatoktól függetlenül is fennmaradjon. Hodkinson könyvében ez utóbbi jellemzőre jelentős hangsúly jut, egy-egy fejezetben tárgyalja a goth boltok, az internet által nyújtott média lehetőségeit és a hagyományos médiabeli megjelenési formákat.

Hodkinson kutatásai azért tekinthetők jelentősnek, mert egy olyan szubkultúrát közelített a kultúra jellemzésének szempontjából, amelyet a nem-szubkultúratagok főként a külsőségei alapján ítélnék meg, lázadónak, deviánsnak tartva azt. A kutató személye abból a szempontból különleges, hogy „beavatottként” végezte vizsgálatait (ld. a *From participant to researcher* című fejezetet (Hodkinson 2002, 1–8.)

Tanulmányunkban a Paul Hodkinson által képviselt gondolatmenethez kapcsolódva a magyarországi goth közösségre koncentrálnak. Jelen elemzésünkben a hazai goth közösség tagjainak szubkulturális identitását és a közösség egyik összetartó erejeként működő szellemi háttérét mutatjuk be.

2. A BARBÁR TÖRZSEKTŐL A „FEKETE SZUBKULTÚRÁIG”: A GOTH SZÓ EREDETE, JELENTÉSEI ÉS EZEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A „goth(ic)” (gót) kifejezés történelmi eredetű, első használatában a Kr. u. 2–4. század során a Római Birodalomba benyomuló, annak hatalmát megtörő, pusztító, nagyfokú félelmet kiváltó barbár törzsekre vonatkozik. A fogalom később a középkori vonatkozásban az építészet terén vált használatossá. Mint Richard Davenport-Hines fogalmaz:

„A gótok ádáz támadása által kiváltott félelem és idegenkedés hasonló volt a középkori embereknek a transzcendens világra adott szélsőséges reakciójához. Istent kiengesztelést követelő hatalomként fogták fel: a középkori gótikus művészet e szélsőséges félelemben gyökerezett, ...” (Davenport–Hines 2000, 1)

A 12. századtól elterjedő új építészeti stílus kapcsán a szó ismételtén pejoratív jelentést hordozott: az égbe törő, monumentális katedrális utólag, az emberléptékű, harmonikus reneszánsz architektúra korában kapta a lekicsinylő gótikus (vagy, esetenként, barbár) elnevezést, a Róma hatalmát megtörő törzsekkel való feltételezett kapcsolat miatt.

A 18. században a felvilágosodás eszméivel szembehelyezkedő mozgalomként értelmezhető a gótika újraéledése, mely kételyeket testesít meg a haladás ideáljával kapcsolatban. Ezek a kételyek a tehetős műgyűjtők által emelt komor „gótikus”, újonnan felvonva is romos hatást keltő épületekben öltöttek testet. Horace Walpole (1717–1797) angol parlamenti képviselő számtalan politikai és személyes csalódást követően saját, Strawberry Hill nevű lakhelyére vonult vissza, ahol le-tűnt korok emléktárgyai közt talált vigasztalást, a múltban, mely – mint egy le-velében megfogalmazta – már nem okozhat csalódást.² Itt írta meg „Az otrantói

² „Az ember nem is cselekedhet bölcsőbbet, mint hogy az élet valóságát az álmokra váltja fel. Régi kastélyok, régi képek, régi történetek, és az idős emberek locsogása – mind-

várkastély” című regényét, melyet először 1764-ben, magát csupán szerkesztőnek kiadva, „talált kéziratként” jelentetett meg, és amely elsőként képviselte, átívelve a szentimentalizmuson át a romantikáig, az 1820-ig igen népszerű „gótikus regény” (illetve rémregény) műfaját.

A gótika irodalmi megnyilvánulása híven tükrözi az építészeti vonulat érdeklődését a letűnt korok illetve a zord, kiengesztelhetetlen hatalom sorsszerű illetve természetfeletti formái iránt. Preferált helyszíne az elszigetelt, komor, földalatti alagutakkal, titkos csapóajtókkal, pincebörtönökkel és a pozitív szereplőket segítő természetfeletti jelenésekkel – megelevenedő csontváz, szellem, beszélő portré – telezsúfolt ódon középkori kastély; központi eleme az ősi átok, mely a sorsszerű események baljós mozgatórugója. Osztozik a filozófiával – gondolunk itt pl. Hegel elemzésére az úr és szolga viszonyáról – a stabil dominancia-alárendeltségi viszonyok megkérdőjelezésében (esetenként a vélt hatalmi pozíció kifigurázásában) és a domináns kulturális értékektől való elidegenedésben, azok szubverzión/jelforgatásában (pl. megdől a kegyetlen „rémúr” hatalma, illetve kendőzetlen kritika alá kerül az egyház, illetve annak egyes képviselői). Jellemző rá a domináns kultúra szabályainak, illetve magának az emberi lét határainak az áthágása. Érdeklődésének középpontjában áll továbbá az irracionalitás és a különböző tudatállapotok, (rém) álmok, víziók, örület, valamint az olyan negatív lelkiállapotok, mint a félelem, elkeseredés, kétségbeesés. Jellemző továbbá a műfajra – a szentimentális tradíciónak köszönhetően – az akár melodrámba, sőt, önnön paródiájába áthajló teatralitás.³

A műfaj karakterei, kliséi és tartalmi, hangulati jellegzetességei újabbakkal kiegészülve a későbbi irodalomtörténeti korokban is megjelennek, napjainkat is beleértve, ezért negyedrészt, a „gótikus” kifejezés egy adott irodalomtörténeti korszak egy jellegzetességén túl mint írásmód is értelmezhető. A 19. század második felére az írásmód szakít a középkori helyszínnel, és az aktuális társadalmi atmoszférára reflektál, mintegy görbe tükörben feltárva az adott kor hiába rejtegetett sötét oldalát pl. Stevenson és Wilde művei bemutatják a viktoriánus London elhallgatott árnyoldalát, a bordélyházak és az ópiumbarlangok világát; a viharos gyorsaságú ipari és tudományos fejlődés keltette szorongásra pedig a műfaj, elsőként Mary Shelley Frankensteinje, az „örült tudós” karakterével reagál. A társadalomkritika mellett ezekben a művekben helyet kap a dominancia-alárendeltség viszonyainak, valamint magának a szubjektivitásnak a fluid értelmezése, az elszigeteltség és a fizikai vagy mentális bebörtönözöttség.⁴

ettől letűnt századokba zuhanunk vissza, melyek nem okozhatnak csalódást. Az ember magabiztosan és erősen kapaszkodhat abba, ami elmúlt. A holtaknak már nincs hatalmukban csalódást okozni – immár nyugodtan bízhatunk Medici Katalinban.” (Walpole, hivatkozik Davenport-Hines, 127)

³ További jelentősebb klasszikus gótikus regények: Matthew Lewis: *The Monk* (A szerzetes), Mrs. (Ann) Radcliffe: *Mysteries of Udolpho*, William Beckford: *Vathek* kalifa története, Charles Maturin: *Melmoth the Wanderer*.

⁴ Az írásmód tetten érhető pl. Poe novelláitól kezdve Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde*-

Míndegyik előbbieken bemutatott jelentésre utaló vonatkozás egyesül a szó ötödik, kortárs vonatkozásában, mely eredetileg az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején a (poszt)punkból kialakult új zenei irányzatra utal. A műfaj korai képviselői, akiket a kritikusok a zene borongós hangulata miatt „punk gothique”, illetve a fellépések első helyszínéül szolgáló klubra utalva „Batcave” (= Denevérbarlang) névvel is illettek/illetnek: Joy Division, The Cure, Siouxsie and the Banshees, Sisters of Mercy, Bauhaus, Fields of the Nephilim, az USA-ban pedig – ahol a műfajra vonatkoztatva a „deathrock” szó is használatos – a Christian Death. Hazánkban a műfajt az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején többek között az F. O. System, a Hold és a Mirage képviselte.

E zenekarokat a new wave egy új, dark wave-nek nevezett ágának is tekintették, így a szubkultúrára illetve annak tagjaira esetenként a „dark” (=sötét) illetve „darkok” szó is használatos, sőt a kilencvenes évekig Magyarországon inkább ez volt elterjedtebb. A témában eddig Magyarországon elkészült tudományos munkák közül Rácz József cikkei a gruftikat helyezik előtérbe,⁵ a szubkultúra-tagok által készített, teljességre és a félreértések eloszlatására törekvő szakdolgozatok (Kelemen, Kis, Takács) pedig, megemlítve a kérdés komplexitását, a „dark” és a „goth” szavakat szinonimaként kezelik, illetve dark-goth és dark/gothic formában együttesen használják.

A mi interpretációnk szerint a goth tágabb fogalom a darknál: míg utóbbi kimondottan e korai zenekarokra, illetve a később nyomdokaikba lépő alkotókra, és ezek kedvelőire vonatkozik, a ma használatosabb goth(ic), a darkot is mint rész-halmazt magában foglalva, korábbi jelentéseinek tudatában egy összművészeti mozgalmat jelöl, mely a zenén túl a kapcsolódó irodalomra, filmre, képzőművészetekre, általában véve a műveltség, kreativitás, alkotó tevékenység felértékelésére is kiterjed, és nem utolsósorban magában foglal egy, a gyökerekhez képest újszerű, a történelmi korok, különösen a viktoriánus kor öltözködésének elemeit

ján, Oscar Wilde Dorian Gray arcképe és Emily Bronte Üvöltő szelek című regényén, Bram Stoker Drakuláján és H. P. Lovecraft egyes művein át Angela Carter: A kinkamra című. novelláskötetéig. Ide sorolhatók továbbá Anne Rice vámpírregényei, illetve az amerikai goth színtéren kultikus státuszba emelkedő Poppy Z. Brite (magyarul ezidáig még ki nem adott) művei. A magyar irodalom több kiemelkedő alakja (pl. Jókai, Kosztolányi, Babits, Kaffka Margit), ha csak egy-két novella erejéig is, de kísérletezett a műfajjal – ezen írásokból reprezentatív válogatást ad az „Éjfél – magyar írók misztikus novellái” című kötet. (Kner Izidor, Gyoma, 1917, reprint 1987)

⁵ Pl. Rácz – Szabó, 19-21. A grufti mozgalom a dark wave egy oldalhajtása, mely a kilencvenes évek elején terjedt el, és a német Gruft (=sírbolt) szóból ered. Noha mára nagyon kevesen nevezik magukat gruftinak, és a szubkultúrával összefüggésben szinte senki nem követi az erre jellemző nihilista, destruktív, szuicid életszemléletet, számos gótokkal kapcsolatos sztereotípiát e mozgalomból eredeztethető, köszönhetően pl. az Ifjúsági Magazin 1989-ben megjelent, fantazmagóriákkal kiszínezett, szenzációhajász cikkének, melyből jól láthatók a szubkultúrával kapcsolatos ferdítések és sztereotípiák. (online elérhetősége: <http://dwiki.uw.hu/belso.htm>)

beépítő, gondosan megkomponált megjelenést, valamint egy sötét romantikán alapuló esztétikát, életérzést. Mint Sara Martin fogalmaz:

„A huszadik század végén a Gothic átvette annak a kulturális paradigmának a helyét, mely korábban társult a lázadáshoz és a fiatalsághoz: a romantikáét. Szemlátomást az utóbbi évtizedekben néhány fiatal az által fejezte ki a késő-kapitalista posztmodern nyugati világgal szembeni ellenérzéseit, hogy újra felfedezték maguknak a Gothic központi gondolatát, és gótikus (azaz, felforgató) életmódot vettek fel.” (Martin, 38)

Megfigyelhetjük a fogalom korábbi jelentéseivel összefüggésben a tematika folytonosságát: ebben a szubkultúrában megvan az elszigetelődés, különbözős, a barbárok „másik”, adott esetben félelemkeltő státusza; a transzcendencia iránti érdeklődésnél fogva a csúcsboltozatos katedrálisok végtelen magasságokba törése; a társadalomkritikai aspektusnál fogva pedig az irodalmi művek társadalmi normákat megkérdőjelező, áthágó jellege. Az egyik válaszadónk szavaival:

*Goth-nak lenni? Véglelességet, szélsőségességet jelent; minden irányban.
(Ratface, 31F)*

A szubkultúra látványos külsőségeiben nem csak a letűnt korok viseletének elemeit és a kiegészítőket által a különböző korokra visszavezethető vallási irányzatok szimbólumait lelhetjük fel, hanem a teatralitást, és a fluid, alakítható szubjektum-szemléletet is. A goth-ok egyetértenek Sartre-ral abban, hogy „az ember az, amivé teszi magát,”⁶ és az ebben rejlő lehetőségeket nagyfokú tudatossággal használják ki. A dominancia-alárendeltség viszonyok a goth szubkultúra gender-jellemzőin keresztül válnak láthatóvá – előtérbe kerülnek az öntudatos nők, valamint a hegemon maszkulinitást elhagyni hajlandó férfiak. A populáris kultúra értékeinek és adott esetben moralitásának elutasításán keresztül viszontláthatjuk az irodalmi művekben manifesztálódó szubverziót, a domináns kultúra által húzott határok transzgresszióját pedig a halál-tabu megtörésében figyelhetjük meg. A gótikus esztétika magában foglalja az elmúlás képeit, az árnyoldalt, a gótikus életérzés pedig nem igyekszik elnyomni az élet sötét oldalát, a negatív érzelmeket sem. A szubkultúra tagjai ennek lényegét így írják le:

A goth szubkultúra lényege „a világ gépies működésére nagyobb lelki érzékenységgel reagáló hangulatképnek, egyfajta érzelmi lázadásnak a zenébe, kultúrába öntése. (...)” (Árpi, 36F)

A goth „önkifejezési módszer azok számára, akik nem kívánják követni a tömegkultúrát” (Soulstealer, 18N)

⁶ Jean-Paul Sartre, *Exisztencializmus*. (ford. Csatlós János) Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1992, 36-7.

A goth szubkultúra „legtisztább forma a szépség iránti „beteges” szomjunknak oltására. Fekete köpönyeg mögé rejtett hófehér lelkek földi bolyongása.” (Rudi, 19F)

A goth-ok „a sötétségben, mint a mai divatnapfényes kultúra antitézisében vélik felfedezni saját világukat, ami nekik igenis szép és megnyugtató.” (Sorrowsong, 28N)

Kiváló zenék, a (...) „sötét hangulatú dolgok tematikája” zeneileg és szövegeileg egyaránt, intellektualitás, értékkeresés, némi okkultizmus, elmélyülés a lélek dolgaiban. Ugyanakkor exhibicionizmus, erős külsőségorientáltság, összetartozás, klubélet. Elgondolkodtató közeg. (Fenris, 33F)

Miközben a „goth(ic)” szó különböző jelentéseket öltve, új és új kontextusban, új és új öltözékbe burkoltan áthullámszik a századokon, lényege ugyanaz marad – a sötét tónusú emelkedettség, a méltóságteljes elhatárolódás: a XVIII. században a racionalizmustól, ma a tömegkultúra felszínességétől. A goth nem más, mint különbözés, egyfajta büszke elszigetelődés, mely élesen szemben áll a szubkultúra elődjét képező punk dühösen pusztító másságával. „Sok interjúban előbukkan a „méltóságteljes”, vagy „ünnepélyes” jelző, amikor a dark-goth érzés, lét lényegét említik az interjúalanyok.” (Kis, 29)

Hogy (...) nekem mit jelent? Talán leginkább a kiválást egy álszent, ostoba világból és békében élni „nem normális” lényemmel. (Girl, 23N)

A szubkultúra tagjai elvetik a mai fogyasztói társadalmat és saját lelki és szellemi világuk fejlődését tartják fontosnak. Megpróbálunk egy általunk kialakított világban élni (ezt elsőként a megjelenésünk tükrözi), ahol az emberek tulajdonsága, az emberi élet szépsége a lényeg és nem a gépiesített, kiszolgáltatott, megalázott életmód. (...) Számomra az egyén kiteljesedését jelenti. (Medliel, 25N)

3. A MINTA, A KUTATÁS MÓDSZERE

Empirikus vizsgálatunk 2009 nyarán zajlott, célunk a magyarországi goth színtér feltérképezése volt. Elektronikus formátumú kérdőívünket 167-en töltötték ki, a kérdésekre válaszolók 14 és 40 év közöttiek voltak. Az adatgyűjtés egy szegedi goth rendezvény (Dark Wave Gothic Night) levelezőlistáján indult, két, a kérdőíveket felhasználói körében terjesztő magyar goth honlap (www.gothic.hu, www.mgclub.hu) segítségével folytatódott, és az ezt kiegészítő hólabda-módszerrel zá-

rult: a válaszadók emailben továbbították a kérdőívet ismerőseiknek.⁷

A kitöltők között a nemek aránya (105 nő és 62 férfi, százalékos megoszlás: 63% és 37 %) a válaszadók tapasztalataival összevetve reálisan közelítő arányt tükrözhet: 62%-uk egyetértett a feltevéssel, miszerint a szubkultúra tagjai körében több a nő és kevesebb a férfi. Ennek legjellemzőbb okaként a hazai mentalitást említik, mely kevésbé tolerálja a férfiktól a hegemon maszkulinitás mintáitól elszakadó külsőt és személyiséget.⁸

A korcsoportok megoszlásában nem észlelhető szignifikáns eltérés. Mivel feltételeztük, hogy döntően tanulmányokat folytató tagok töltik ki a kérdőívet, a korcsoportokat az iskolai tanulmányok fokához rögzítettük. A középiskolások (18 év alattiak) 27%-ban képviseltették magukat, legtöbben az felsőfokú oktatásban részt vevők (18–23 év) válaszoltak (33%). A 24–29 évesek aránya 22 %, a 30 év fölöttieké pedig 18 %. A válaszadók 3%-a szakmával rendelkezik, 16 % érettségivel. 24% diplomás, közülük 4 fő doktori képzésben vesz részt.

Az alábbiakban a kérdésekre adott válaszokat elemezzük kvalitatív és kvantitatív módszerekkel. A nyitott kérdésekre adott válaszokból is idézünk. A válaszok idézésnél jelezzük a válaszadó által megadott nevet, az életkorát, nemét (F=férfi, N=nő)

A nyitott kérdésekre adott válaszok idézése esetén a kulcsszavak nyomatékosítása érdekében azokat kiemeltük.

4. EREDMÉNYEK

A szubkultúra mentén történő identitás változatos képet mutat: a válaszadók 29%-a vallja egyértelműen (kizárólagosan) gothnak magát, 36 % választotta a „részben” válaszlehetőséget, jelezve egyéb szubkulturá(k)hoz való egyidejű kötődését. 7% bevallása szerint már felhagyott a szubkulturához kötődő aktivitásával és identitásában a goth már nem játszik szerepet, 17% pedig csupán szimpatizál a szubkulturával, és/vagy barátai révén jár goth rendezvényekre. Az adatok alapján kijelenthetjük, hogy önmeghatározás szempontjából a goth közösség nem homogén. A színterek átfedésének oka valószínűleg a hazai szubkultúra összességében kis méretének köszönhető, emiatt például egyes rendezvényeken is jellemző az szubkulturák együttes jelenléte (különösen a metal sötétebb műfajaival jellemző az összemosódás).

⁷ A felmérés technikai lebonyolítása Antoni Rita munkája. A felmérés nem reprezentatív, mivel a mai magyar goth színtér tagjainak számát illetően sincs megbízható adat. A két goth közösségi oldal 500–500 fő körüli tagsága, illetve a tény folytán, hogy azok messze nem fedik le a gothok összességét, 2000–3000 főre becsüljük a színtér méretét.

⁸ A goth szubkultúra gender-sapektusai a *Nyelv, ideológia, média: A szexualitás terei* c. konferencia (Szegedi Tudományegyetem, 2009 szeptember 18–19.) kötetében kerülnek tárgyalásra.

Tovább árnyalja a szubkulturális hovatartozás adatait az a megfigyelés, hogy több esetben a szintér aktív résztvevői sem feltétlenül vallják magukat gothnak. 16 fő, azaz a válaszadók közel 10%-a kiemeli, a „goth” öndefiníciót „skatulyának” látja, és nem kíván azonosulni vele. Ennek oka a „goth” terminus *statikus* értelmezése, teljes identitást lefedő, így azt korlátozó „címkeként” vagy „skatulyaként”, mellyel egy, az individualitásra igen nagy hangsúlyt fektető szubkultúra tagja nem szimpatizál. Többeknek azonban fontos a goth szubkultúra mint közösség, melyhez tartozásukat hangsúlyozni kívánják (a válaszadók 12%-a emelte ezt ki a goth szubkultúra lényegének meghatározásában); ám ezen belül a magukat gothnak nevezők válaszaik tükrében távolról sem nevezhetők „egyformának”. Az önmeghatározással, goth identitással kapcsolatban hasonló jelenségre lett figyelmes Paul Hodgkinson is az angliai goth közösségeket vizsgálva: a gothok ugyan bevallják, hogy egy csoporthoz tartoznak, de individualizmusuk jegyében egyszersmind ódzkodnak is a beskatulyázástól. Ezt a viszonyulást támasztja alá egy Hodgkinson által folytatott interjú egy mondata, mely a későbbi Hodgkinson-publikációkban szállóigévé is vált individualizmus és csoport-hatás érzékeltetésére:

P.H.: - Tehát hogy élrted azt, hogy fontos különbözni egymástól?

T3 (nő): – Nos, mindenki hangsúlyozza, hogy különböző egyéniségek vagyunk, de mindannyian ugyanolyan bakancsot viselünk! (Hodkinson 2002, 67)

A GOTH VILÁGSZEMLÉLET – A SZUBKULTÚRA TARTALMA

A goth szubkultúra szubjektív lényegére irányuló kérdésre adott válaszok alapján bemutatható, hogy a szubkultúra egykori vagy jelenlegi képviselői, és a szubkultúra iránt érdeklődők annak mely aspektusait vélik a maguk számára fontosnak, értékesnek. Jelen elemzésünkben a főbb tendenciák bemutatására vállalkozunk.

A *Mi tartasz a goth szubkultúra lényegének?* nyitott kérdésre a válaszolók meglátásuk szerint szabadon sorolhattak föl a szubkultúrára jellemző válaszelemeket.

A válaszadók közül 24 (14,3%) nem válaszolt a kérdésre, ők többnyire azok közül kerültek ki, akik alapvetően más szubkultúrák tagjai. További 10% (17 fő) elkerülő választ fogalmazott meg. Visszatérő elemek ebben a válaszcsoportban: „mindenkinek mást jelent”, „nem lehet általánosítani”, vagy a válaszadó nem tudja/nem akarja szavakba önteni. Hangsúlyozandó azonban, hogy ezen válaszelemek többnyire nem önmagukban állnak, a válaszadók a későbbiekben mégis kísérletet tettek a goth szubkultúra szubjektív jellemzésére.

A válaszokban a szubkultúra lényeges jellemzőit tekintve összesen 31 elemet tudtunk elkülöníteni. A legtöbben, 52-en (az összes válaszadó 31,1%-a) a zene fontosságát emelték ki, 45 esetben (26,9% illetve 35,7%) pedig a sajátos goth öltözködést nevezték meg a szubkultúra lényegi részeként. Utóbbit azonban egyik válaszadó sem tartotta kizárólagosnak, egyéb elemeket is felsoroltak mellé, sőt

további 14 fő (8%) külön hangsúlyozta, hogy a külsőségek másodlagosak, a belső tartalom kifejezésére szolgálnak. Pl. a goth művészet értékeit, és az szubkultúrán belüli önkifejezési lehetőségeket, és külön kiemelve az irodalmat 28-33 fő nevezte meg (az összes válaszadó 22,2-26,1%-a).

Feltűnő, hogy a szubkultúra híveinek markáns hányada (gyakorlatilag az érdeemi választ adók szinte mindegyike) összetett jelenségnek tartja a szubkultúrát. Ezt jelzi, hogy a válaszelemek rangsorának következő elemei szubkulturális identitás mélyebb megélését tanúsítják: a goth-ra jellemző sajátos életszemléletet, életérzést, filozófiát 40-en (23,9%) említették. Ezt a megközelítést többen a tapasztalat teljességének megragadásán keresztül írják le, mely teljességben helyet kap az árnyoldal, a negatív pólus is (39 fő említette, 23, 3%):

...elítélem azt a társadalmi törekvést, miszerint mindig csak az örömeket hajszolják az emberek, az átfogóbb tapasztalás helyett. (Zsolt, 24F)

(...) .A pesszimistább szemlélet révén realisabb képet alkothat így az illető a szűkebb illetve tágabb környezetéről. Bizonyos szűklátókörűséggel is jár ugyan, de rengeteg mellőzött kulturális értéket ismerhet meg vele... (...) (Hagen, 32F)

... számomra azt jelenti, hogy a világnak egy olyan oldalát látom, amit esetleg egy átlagember nem nagyon tapasztal meg. (Lucifer, 18N)

Nálam a gothban a leglényegesebb, hogy mindennek meg kell ismerni a jó és a rossz oldalát is. Nincs csak fekete, csak fehér. (Steelheart, 15N)

... a hétköznapi dolgokon való felülemelkedés és a dolgok, események sötétebb tónusú megragadása, zenében és gondolatban. Semmi esetre sem tartom a műfajt negatívnak, inkább csak az árnyoldalak megvilágításának, ha élhetnek ilyen képzavarral. (Anton, 29F)

A szubkultúra lényegének leírásakor közel ugyanennyien hangsúlyozzák egy sajátos érzésvilág meglétét (38 fő, 22,7%). Ehhez kapcsolható egy sajátos „gótikus esztétika”, azaz a szépségfogalom kiterjesztése szokatlan dolgokra, helyekre vonatkozóan (17 fő, 10%). Visszatérő elemek még a válaszok sorában a goth-ra önkifejezési formára való hivatkozás (28 fő, 17%), és a tömegkultúra, fogyasztói társadalom készen kapott értékrendjének elutasítása (populáris kultúra elutasítása 7 fő, modern kor, modern életmód kritikája 6 fő, 4 illetve 3,5 %).

A goth „a sötétség tisztelete, és elfogadása. Elkoptatott szófordulat, de a szép keresése ott, ahol más nem látja. Kivülállás a világ mocskán. (Krupcheck, 20F)

(...) Nyugalmat, harmóniát keresni ott, ahol más csak pusztulást lát. Felvállalni magunkat, olyannak, amilyenek vagyunk. (Blithe, 19N)

Gothnak lenni felsőbbrendűség-tudattal látja el a képviselőit, mert ők nem dőlnek be a fogyasztói társadalom hamis mennyország-képének. (Ultraturul, 31F)

Talán a szabad gondolkodás lenne a legjobb meghatározás. Azon korlátok áttörése amit általában a hagyományos társadalom rákényszerít az emberekre. (...) (Lánczos, 24F)

A goth szubkultúra lényege „Az Ideálokba vetett, túlzásba vitt hit, plátói érzelmek minden mást elsöprő áradata s a nem ide tartozás érzete, (...) Másfelől, lelki mazochizmus, amiben boldogságként ölt testet a fájdalom, látván a hasonló felfogású (lelki)társaink műveiben visszatükröződő, önnön vágyaink és gyötrelmeink képmását; legyen az akár verssorokba, vaskos kötetekbe, ecsetvonásokba vagy hangjegyekbe zárva (...) (von Birken, 30N)

A goth szubkultúra nagy hangsúlyt fektet továbbá az olvasottságra, műveltségre, a válaszadók 22%-a ezt megemlíti a szubkultúra lényegére adott definíciójában is. A válaszadók olvasmányai igen változatosak, messze nem korlátozódnak a gótikus irodalmi alkotásokra, ezek azonban szignifikánsan képviseltetik magukat. A jellemzésekben, melyeket a válaszadók írnak ezekről az irodalmi művekről, megfigyelhető a goth mint kultúrtörténeti jelenség hangulatának, tematikájának, lényegi jegyeinek folytonossága, ugyanis a leírásokban olyan fordulatok köszönnek vissza, melyek a szubkultúra eszmei tartalmára is vonatkozathatók

Itt-ott kissé harsány, de azért sötét színekkel operáló alkotások vérfarkasokról, vámpírokról, kísértetekről, elátkozott családokról, házakról, kimondatlan rémségekről. Szóval szintiszta szórakoztatás. (Lovecraft, 39F)

„... ha a szerelemnek nem csak a tökéletes változatát mutatja be, ha nem minden és mindenki gyönyörű, hanem a groteszk dolgok szépsége van előtérben. Ahol az ember belemerülhet az olvasásba, nem tudhatja mi fog következni, mert az író olyan háborzongató fordulatokat tesz bele, amikre sose számíthatunk. (...) Szerintem Victor Hugo „A nevető ember” c. műve tökéletes példa erre, akárcsak Poe Morellája. (Morta, 16N)

*(..)Talán olyan (...) művek összessége, melyben előtérben van a halál a túlvilág és elmúlás eszméje, elegáns talán picit romantikus módon. (Neo, 18F)
Olyan mások számára borzongató, misztikus, furcsa, túl sötét/szomorú mű-*

vek, amelynek megvannak a maga szépségei, olyanok számára, akik kel-
lőképpen érzékenyek és figyelnek ahhoz hogy ezt észrevegyék. (Vampire of
Eden, 23N)

A MAGYARORSZÁGI GOTH SZÍNTÉR ÉS A TRANZSCENDENCIA

Rácz József a grufti szubkultúrát „okkult devianciaként” tárgyalja (Rácz – Szabó, 19), és a tagok érdeklődésénél fogva a goth szubkultúra egészéről is elmondhatjuk, hogy – még ha nem is deviáns módon –, de foglalkoztatják a transzcendenciára irányuló kérdések. „Valószínűleg nincsen materialista dark, ha igen, akkor nyilván nagyon zavarhatja, hogy lépten-nyomon szellemekbe, démonokba, angyalokba vagy épp boszorkákba ütközik” (Kis, 16) – olvasható a szellemes kijelentés egy, a szubkultúrát bemutató szociálpszichológiai műhelymunkában. Ilyen fokú általánosságról azonban nem beszélhetünk, noha a válaszadók 49%-a jelezte, hogy érdeklődik az okkult tanok iránt, 12,5% pedig a szubkultúra lényegét is a misztikum, a természetfeletti iránti érdeklődésből vezeti le:

„Az ember természetes vonzódása mindahhoz, ami rejtett, titokzatos.”
(Janeth, 38F)

A szubkultúrát egészében az intenzív spiritualitás hatja át. Tagjai értelmes, gondolkodó emberek, akik nem fogadják el a mai kor szellemi posványát, és többre, mélyebb tartalomra vágynak. Nyilvánvalóan megjelenik az intenzív érdeklődés a túlvilágot illetően is. (Kraft, 18N)

Eredményeink azt mutatják, hogy a transzcendens világgép jelenléte távolról sem általános a szubkultúra tagjai körében. Arra a kérdésre, hogy van-e (akár a vallások keretein kívül) feltevésed valamiféle transzcendens világról, 8% határozott nemmel válaszolt, 42%-ot tesz ki a nem válaszolók aránya és azoké, akik annyit írtak, hogy erre nem tudnak válaszolni. 49% volt a határozott igennel válaszolók aránya.

50 főt, 33 %-ot egyáltalán nem foglalkoztat a vallások témája. 53 fő, 34% vallja valamilyen vallásúnak magát, közülük 16 fő kisebb-nagyobb mértékben vallását gyakorló római katolikusnak. A válaszokban a legkülönfélébb vallásokat megtaláljuk (ld. 2. ábra), mindössze 2 fő vallja magát sátánistának⁹ 5% egyéni vallást

⁹ A két válaszadó is, aki a sátánizmus iránti érdeklődésről számol be, kiemeli, hogy a LaVey-féle sátánizmusra gondol. A Church of Satan viszont a marginális intellektüeleket egybegyűjtve az individualizmust tekinti fő értéknek, és 60-as évekbeli alakulásakor inkább polgárpukkasztás, esetleg a keresztény értékrendben foglalt altruizmussal való egyet nem értést kifejezendő vette fel nevében a diabolikus utalást.

dolgozott ki magának, a szinkretizmus jegyében – ez a megközelítés a szubkultúra szimbólumaira is érvényes.

„Ha egy naiv szemlélődő gyorsan átnézne pár tucat dark-goth lemezborítót, internetes honlapot, úgy érezné magát, mintha minden vallás valójában egy nagy vallás része lenne, vagy, mintha egy bazárban járna, ahol jól megférnek egymás mellett az amúgy talán megbékíthetetlen filozófiák és szimbólumaik: Hórusz–szem, pentagramma, mandalák, labrys, rózsafüzér stb.”
(Kis, 21)

1. táblázat: Gyakorolsz-e valamilyen vallást?

nem	50 fő, 29,9%
szívesen olvas, tájékozódik a vallások témakörében, de egyikkel sem azonosul	55 fő 32,9%
római katolikus	16 fő 9,5%
szinkretista	8 fő 4,4%
wicca	6 fő 3,5%
evangélikus	4 fő 2,3%
egyéb keresztény vallású	4 fő 2,3%
református	3 fő 1,7%
politeista, görög katolikus, pogány, LaVey-féle „sátánista”	2 fő 1,1%
buddhista, krisnatudatú, Ásatrú, ősmagyar vallású	1 fő 0,5 %
nem válaszolt	10 fő 5,9 %

Élesen elkülönül a válaszokban az adott vallás gyakorlása illetve a vallások iránti érdeklődés, a vallások témájában való – szignifikáns arányú – tájékozódás (55 fő, 33%). Eredményeink és tapasztalataink is azt mutatják azonban, hogy míg az olvasottság, művelődés szintjén való tájékozódás szignifikáns arányban észlelhető, ez nem minden esetben terjed a hitig. (Egyes esetekben például az anyagelvűség tudata egyfajta eszképzizmus formájában egészülhet ki a spirituális tanokban való elmélyedéssel.)

A GOTH SZUBKULTÚRA ÉS A HALÁLFELFOGÁS

A figyelemnek, tapasztalásnak, az átélés palettájának transzcendens kiterjesztését a halállal való sajátos viszonyt is jelent a goth szubkultúra tagjai számára (ezt a szubkultúra lényeges jegyei közt 22 fő, azaz 13% emelte ki). A többségi társadalom azt a tényt, hogy a goth-ok tapasztalataikba integrálják a „sötét oldalt” is, és arra is kiterjesztik figyelmüket, a „haláltabu megsértésének” tételezi. (Kelemen, 19) A goth szubkultúrához valóban hozzátartozik a halálnak egy sajátos szemlélete, mely gyakran félreértések forrása. A szubkultúrának a halálhoz való sajátos viszonya többnyire nem tükröz halálvágyat, sőt, a halál *elfogadását* sem feltétlenül

foglalja magában – legfeljebb tudomásul vételét, és a vele való megküzdési kísérleteket. A gótikus irodalomban is a halál, noha központi elem, gyakran erotizált/esztétikummal felruházott, és/vagy transzgresszív, reverzibilis módon jelenik meg, annak finalitását tagadva.

Tapasztalataink szerint a szubkultúra tagjai közt a halálhoz való viszonyulás terén nagyok az egyéni eltérések, ami közös, az az, hogy a populáris kultúrával ellentétben a goth nem próbálja tagadni a halál létét,¹⁰ inkább próbál megküzdenni vele például azáltal, hogy humor tárgyává teszi – a válaszadók 57%-a jelezte, hogy kedveli a morbid humort –, a halál visszafordíthatatlanságát tagadó irodalmi vagy képzőművészeti fantáziákba mélyed (pl. vámpír-téma), vagy – akárcsak pl. a 18. századi „temetőköltők” („graveyard poets”), Thomas Gray, Edward Young és társaik – az elmúlást a művészség szintjére emeli, az esztétikum részének tekint. Sok goth – válaszadóink közül 40% – pl. érdeklődik a „sírkertek művésze” iránt,¹¹ szívesen látogat temetőket, ahol a nyugalmat, az elmélyülést keresi, és – akár fotókat is készítve – a szobrokban, sírkövekben gyönyörködik, melyek szépsége és állandósága szembeszáll a pusztulással. A szubkultúra tagjai egyöntetűen fontosnak tartják viszont, hogy tisztelettel adózzanak a helynek, és általában elítélik az ezzel ellentétes viselkedést.

ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

Dolgozatunkban mind a tárgyat, mind a módszertant tekintve új irányokat igyekeztünk feltérképezni: a magyar kontextusban eddig csupán kevéssé illetőleg részlegesen kutatott goth színteret mutattuk be a hazai szakirodalomhoz képest újszerű, fenomenológiai, 4 komponensű „belső nézőpontú” szubkultúra-értelmezés alkalmazásával. Láthatuk: a goth szubkultúra kevéssé épül a látványos külsőségek és a sztereotípiák köré, sokkal inkább egyfajta kultúrtörténeti kontinuitást testesít meg a kifejezés korábbi jelentéseivel összefüggésben. A szubkulturális tapasztalat gazdag sokrétűsége a tagok által írt szubjektív értelmezésekben manifesztálódott, melyek alapján elkülöníthettük a szubkultúra egzisztenciális, episztemológiai, esztétikai, spirituális és művészeti aspektusát.

A fenti vázlatos bemutatással olyan tanulmányok sorát kívánjuk megnyitni, amelyek a szubkultúra belső szabályszerűségeit tárják föl. A 167 kitöltött kérdő-

¹⁰ Lásd pl. műhelymunkájában Kis Gábor vizsgálatát, melyben összehasonlította a mainstream és a goth zenék szövegvilágát, és arra az eredményre jutott, hogy utóbbiakban a „halál” szó jóval gyakrabban és változatosabb jelentésekben lehet fel. (42–43. oldal)

¹¹ Mint e dolgozat felhasznált irodalmában is látható, sok goth, ha teheti, igyekszik szubkulturális érdeklődésének egy vagy több elemét felsőfokú tanulmányaiba integrálni. Ennek egy vonatkozó példája Kovács Katalin szakdolgozata: „Növények szerepe a magyarság temetkezési szokásaiban” (online verzió elérési helye: http://www.gothic.hu/temetkezes_bevezeto.html)

ív lehetőséget nyújt a kulturális jellemzők árnyalt megjelenítésére, a szubkultúra területi jellemzőinek vizsgálatára, és annak bemutatására, hogy hogyan viszonyul a goth szubkultúra a külsőségeiben – életszemléletében hasonló szubkultúrákhoz. További lehetőség kínálkozik longitudinális vizsgálatokra abból a szempontból, hogy hogyan szerveződik, hogyan rétegződik a szubkultúra tagsága, hogyan kerül be a goth világba valaki és milyen ösztönző erők hatására kerül ki a közösségből

IRODALOM

- BOKOR ZSUZSA: Szomorú száműzöttek a szerelem tündéerkertjeiben. A két világháború közötti kolozsvári prostituáltak (szub)kulturális konstrukcióiról. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. Kolozsvár, 2007, 195–217.
- COHEN, ALBERT K. (1969): A szubkultúrák általános elmélete (1969) Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Iffúságszociológia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 264–286
- DAVENPORT-HINES, RICHARD (2000) *Gothic. Four Hundred Years of Excess, Horror, Evil and Ruin*. New York: North Point Press.
- HODKINSON, PAUL (2002): *Goth: Identity, Style and Subculture*. New York/Oxford, 2002.
- HODKINSON, PAUL (2005): Beavatottak és kívülállók. In: *Replika 53* (2005) 145–164.
- ILYÉS SÁNDOR: Történeti csoportkultúrák Kolozsváron a 20. században. In: *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. Kolozsvár, 2007, 219–240.
- JAKAB ALBERT ZSOLT: Fikrás város. A firkálás és terei Kolozsváron. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. 2007, Kolozsvár, 161–193.
- JAKAB ALBERT ZSOLT – KESZEG VILMOS (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. Kolozsvár, 2007.
- KELEMEN ANETT: *Deviánsnak minősített viselkedésformák Magyarországon. A dark-gothic szubkultúra bemutatása*. (szakdolgozat) ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Társadalomtudomány Tanszék, Budapest: 2004.
- KESZEG ANNA: Az elitek szubkultúrája. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. Kolozsvár, 2007, 241–252.
- KESZEG VILMOS: *Csoportok és kultúrák*. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. Kolozsvár, 2007, 7–17.
- KIS GÁBOR: „Ősz, mindörökké. Bevezetés a dark-goth világába: egy szubkultúra pillanatfelvétele.” (Szociálpszichológiai műhelymunka) Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest: 2004.

- MARTIN, SARA: “Gothic Scholars Don’t Wear Black: Gothic Studies and Gothic Subcultures.” *Gothic Studies* 4 (2002): 28-43.
- PICZIL MÁRTA: Kultúra és szubkultúra elméletek In: Pikó Bettina (szerk.): *A devians magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban* Szeged, JATEPress, 2002 43-52. old
- RÁCZ JÓZSEF (1984): A Z. téri „csövesek”. Egy szociológiai vizsgálat tapasztalataiból. *Világosság*, 25, 11: 674–682.
- RÁCZ JÓZSEF (1990): A nyolcvanas évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. *Válóság*, 33, 11: 69–82.
- RÁCZ JÓZSEF (1995): Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák. In: Gázsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995, 46–69.
- RÁCZ JÓZSEF – SZABÓ GABRIELLA: Sátánista szubkultúrák. *Kritika* 1:19–21.
- SZAPU MAGDA (2004) (szerk.): *Ifjúsági „szubkultúrák” (Magyarországon és Erdélyben)*. Scientia Humana, Budapest, 2004.
- SZAPU MAGDA (2004a): Az ezredelő ifjúsági kultúráinak kutatása és összehasonlító vizsgálata. Magyarország és Erdély In: Szapu Magda (szerk.): *Ifjúsági „szubkultúrák” (Magyarországon és Erdélyben)*. Scientia Humana, Budapest, 2004, 10-40.
- SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ: A koldulás (szub)kultúrája. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról*. Kolozsvár, 2007 295–320.